

В.В. Франчук

ПОНЯТТЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ ТА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ

Проаналізовано поняття «злочини у сфері економіки»; запропоновано авторське визначення цього поняття; здійснено класифікацію злочинів у економічній сфері.

Ключові слова: поняття, класифікація, злочин, економіка, економічна злочинність.

Проанализированы понятия «преступления в сфере экономики»; предложено авторское определение этого понятия; осуществлена классификация преступлений в экономической сфере.

Ключевые слова: понятие, классификация, преступление, экономика, экономическая преступность.

The article deals with an analysis of the concept of «economic crime». The author proposes the definition of this notion and a classification of crimes in the economic sphere.

Key words: concept, classification, crime, economics, economic criminality.

Постановка проблеми. Необхідною умовою будь-якого наукового дослідження у сфері права є чітке та повне визначення відповідного понятійного апарату, оскільки ще юристи Стародавнього Риму дотримувалися такої тези: «Ignoratis terminis artis ignoratur et ars», що в перекладі на українську означає: «Якщо термінологія цього предмета невідома, то невідомий і сам предмет». Допоки відсутнє наукове визначення окремого поняття, немає й точного знання істотності предмета, що відображається цим поняттям, відсутній і критерій для відокремлення одних предметів від інших [1, с. 49].

Розглядаючи цю проблематику, насамперед необхідно зауважити про відсутність загальноприйнятого кримінально-правового визначення поняття злочинів у сфері економіки. Крім того, між вченими-правниками до сих пір не сформовано єдиної думки про тотожність або відмінність понять, які характеризують злочинні посягання у галузі економіки. Найбільш полемічними термінами є «злочини у сфері економіки», «злочини у сфері економічної діяльності», «злочини економічного характеру», «злочини економічної спрямованості», «злочи-

ни у сфері господарської діяльності», «злочини у сфері підприємницької діяльності», «економічні правопорушення», «тіньова економіка», «економічні злочини», «економічна злочинність».

Завдяки чіткому встановленню та з'ясуванню змісту поняття злочинів у сфері економіки буде виконано два пізнавальні (гносеологічні) завдання: будуть виявлені властивості визначуваного явища та встановлені обмеження, які виокремлюють його від усіх інших суміжних із ним явищ [1, с. 49]. Це в подальшому сприятиме здійсненню класифікації, виявленню причин і умов вчинення та шляхів боротьби з поширенням цього небезпечного явища.

Стан дослідження. У вітчизняній кримінально-правовій науці комплексного дослідження злочинів у сфері економіки поки що не здійснено, тому обрана проблема ще не стала об'єктом належної уваги теоретиків права України. Це явище досліджували А.М. Бойко, І.М. Даньшин, В.В. Коваленко, М.Й. Коржанський, О.Г. Кальман, Г.А. Матусовський та ін. Однак, більшість учених під час написання наукових робіт здебільшого звертали свою увагу на встановлення поняття та здійснення класифікації економічної злочинності та економічних злочинів, тим самим оминаючи розширений перелік злочинів у сфері економіки.

Виклад основних положень. Для налагодження ефективної провідності вчиненню злочинів у сфері економіки необхідним є встановлення повного та чіткого визначення поняття «злочини у сфері економіки» та здійснення їхньої класифікації. У цьому контексті особливого значення набуває відсутність ґрунтовних праць вітчизняних теоретиків права, що призводить до труднощів під час практичного застосування норм Кримінального кодексу України. Зауважимо, що для чіткої визначеності змісту поняття «злочини в сфері економіки», в контексті кримінального права України, необхідним є пізнання суті термінів, які формують через словосполучення названу категорію. Також доцільно наголосити, що в вищеведеному словосполученні всі терміни хоча і мають загальну форму, однак їх логічний взаємозв'язок утворює нове визначення.

Першим розглянемо поняття «злочин». На відміну від «злочинності», яке є кримінологічним поняттям, термін «злочин» стосується кримінально-правової науки. Але необхідно вказати, що ці два явища є взаємопов'язаними, оскільки окремий злочин є основною (хоч і не єдиною) формою прояву злочинності [2, с. 112].

Отже, прокоментуємо ч. 1 ст. 11 КК України, яка дає чітке визначення поняттю «злочин», а саме – передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене

суб'єктом злочину [3]. Відповідно, не виникає жодних питань чи протиріч щодо відповідності поняттю терміна його змісту, оскільки визначення цього кримінально-правового явища є законодавчо закріпленим.

Варто наголосити, що поняття «злочин» в системі термінів кримінально-правової науки посідає особливе місце. Воно є не лише одним із основних, головних понять, а й первинним, початковим, таким, від розуміння і трактування якого залежить з'ясування та вирішення всіх інших проблем кримінального права [4, с. 27].

Згідно з Великим тлумачним словником сучасної української мови «сфера» – це район дії, межа поширення чого-небудь; область дії, границі поширення чого-небудь; сукупність умов, середовище, в якому що-небудь відбувається [5]. Отже сфера, з кримінально-правової точки зору, це сукупність умов або певне середовище, в якому вчинюється злочин, що встановлює межі його поширення.

Вважаємо використання при кримінально-правовому дослідженні терміна «сфера» вдалим, оскільки сам законодавець вживав це значення для поділу КК України на Розділи. Так, Особлива частина вищевказаного кодексу містить такі Розділи – злочини у сфері: господарської діяльності; службової діяльності; обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення та ін. Однак варто вказати, що в цьому дослідженні основна увага буде зосереджена не на тих злочинах, які можуть вчинятися у сфері економіки (наприклад, вбивство, зґвалтування), а на тих, що вчиняються у вказаній сфері та посягають суто на економіку.

Поняття «економіка» тлумачиться, як: суспільно-виробничі відносини, які відповідають даному ступеню розвитку продуктивних сил і які становлять основу суспільного ладу; система суспільного виробництва, народне господарство країни, області, району або галузі народного господарства; структура і фінансово-матеріальний стан якої-небудь галузі господарської діяльності [5].

Український Радянський Енциклопедичний Словник дає таке роз'яснення поняття «економіки» (з гр. «уміння вести господарство»): історично визначена сукупність суспільно-виробничих відносин, тобто економічний базис, властивий певній суспільно-економічній формації; народне господарство даної країни або його галузь; наука про об'єктивні закони та категорії суспільного виробництва, розподілу, обміну та споживання; методи й форми організації та управління виробництвом [6, с. 572].

Професор С.І. Юрій цей феномен людського життя визначив так: економіка – сфера діяльності людей, в якій створюються та вико-

ристовуються життєві блага для задоволення людських потреб. Учений наголошує, що економіка загалом утворює каркас людської цивілізації, який утримує всі інші сфери життєдіяльності [7, с. 11–13].

Отже, економіку формує сукупність суспільних відносин, що притаманна саме цій сфері. Варто наголосити на важливості цієї галузі, оскільки, згідно з тлумачним роз'ясненням, суспільно-виробничі відносини економіки становлять базис суспільного ладу. «Однією з найважливіших сфер життєдіяльності суспільства – зазначає Л.О. Ужва – була і залишається досить широка сфера економічних відносин, котра у кінцевому результаті визначає нормальне, повнокровне функціонування всієї системи суспільних відносин, процеси їх розвитку» [8, с. 155].

І.В. Озерський наголошує, що оскільки економіка – це сукупність визначених суспільних відносин, то термін «злочини в сфері економіки» є також доволі точним та конкретним, бо об'єктом злочинних зазіхань є саме економічні відносини [9, с. 23]. Варто погодитися з думкою автора, але лише в тій частині, яка стосується вдалого використання терміна «злочини в сфері економіки». Це пов'язано з тим, що сукупність суспільних відносин не є єдиним елементом, який формує об'єкт злочинних посягань у цій галузі. На це вказує і Ф.П. Шульженко, який стверджує, що окрім економічних відносин, безпосереднім об'єктом протиправних посягань є і відносини управління в цій сфері, що охороняються законом [10, с. 8].

Подібну думку відстоює також А.М. Бойко, додаючи, що об'єктом економічної злочинності є механізм організації національної економіки (механізм господарювання) як один із основних елементів економічної системи суспільства [11, с. 77]. Своєю чергою, механізм господарювання складають, з одного боку, діяльність суб'єктів господарського життя, порядок його здійснення, поведінка суб'єктів (*економічні відносини – В.Ф.*), а з іншого – господарсько-правові норми, які забезпечують однакове підпорядкування суб'єктів господарювання (*відносини управління – В.Ф.*) [12, с. 36].

Тобто, механізм господарювання, який виділяє А.М. Бойко, формується у поєднанні двох складових:

- економічного механізму – ті відповідні механізми, через які відбувається розвиток виробництва, а також розподіл та споживання створених матеріальних та духовних благ;

- механізму господарсько-правового регулювання [11, с. 76].

Для остаточного з'ясування поняття «економіка» варто зауважити, що економічну систему, крім механізму господарювання та еко-

номічних відносин, формує ще одна складова – продуктивні сили, тобто система економічних чинників, які в процесі суспільного поділу праці забезпечують перетворення навколишнього середовища, створюють блага для задоволення потреб людини та суспільства, визначають рівень продуктивності суспільної праці [13, с. 59].

Розглянувши понятійний апарат складових терміна «злочини в сфері економіки», можна дати визначення цього поняття, первинний варіант якого ще не міститиме чіткого кримінально-правового значення. Отже, злочини в сфері економіки – це передбачені КК України суспільно небезпечні винні діяння, які вчинюються суб'єктом злочину і заподіюють шкоду суспільно-виробничим відносинам, які відповідають цьому ступеню розвитку продуктивних сил та становлять базис суспільного ладу, а також впливають на механізм господарювання цими відносинами.

Здійснити визначення поняття – означає встановити його зміст, тобто сукупність існуючих ознак предметів, що відображені у понятті [1, с. 29]. Однак, у зміст поняття входять не всі ознаки, але лише ті, які є істотними для об'єкта, що дозволяють з точністю відрізнити його від інших об'єктів чи явищ [14, с. 36–37].

Перед тим як встановити чітко та повне визначення поняття «злочини в сфері економіки», варто вказати на тлумачення цього терміна, яке наведене у вказівці щодо єдиного обліку злочинів у сфері економіки. Вказаний нормативно-правовий документ характеризується особливою кримінально-правовою зацікавленістю, оскільки метою його створення було забезпечення єдиного порядку обліку злочинів у сфері економіки, достовірності та об'єктивності статистичних даних. Зокрема, обов'язковість виконання його положень поширюється на такі відомства, як Генеральну прокуратуру, Міністерство внутрішніх справ, Службу безпеки та Державну податкову адміністрацію України.

Отже, під поняттям «злочин у сфері економіки» слід розуміти передбачене КК України суспільно небезпечне діяння, яке посягає на відносини власності у сфері господарської чи службової діяльності [15].

Вищевказане злочинне діяння, згідно з вказівкою щодо єдиного обліку злочинів у сфері економіки, повинне містити такі обов'язкові ознаки:

- 1) спеціальний об'єкт посягання;
- 2) спеціальний суб'єкт;
- 3) склад злочину, передбаченого відповідною статтею КК України;

4) спричинення шкоди економічним інтересам держави та суб'єктам господарської діяльності.

Одразу варто наголосити на низці недоліків, які містяться у визначенні та переліку ознак.

Найперше вказується, що шкода заподіюється відносинам власності, однак нами вже був встановлений об'єкт злочинів у сфері економіки, тому перелік відносин, на які здійснюється посягання, є дещо ширшим. По-друге, згідно з тлумаченням цього поняття злочини вчинюються лише у сфері господарської чи службової діяльності. Але після ретельного дослідження класифікації злочинних посягань, перелік яких наводиться в розглядуваному документі, стає очевидною наявність інших сфер, де має місце ця категорія злочинів.

Зокрема В.В. Коваленко наголошує на протиріччях у визначенні, які можуть призвести до неправильного практичного застосування положень вказівки щодо єдиного обліку злочинів у сфері економіки. Учений пояснює це тим, що, використовуючи об'єкт посягання (відносини власності), як підставу відмежування злочинів у сфері економіки від загальнокримінальних, автори вказаного документу змушені до переліку розглядуваної групи злочинів включати і злочини традиційного загальнокримінального характеру. Наприклад, крадіжку (ст. 185 КК України), грабіж (ст. 186 КК України), розбій (ст. 187 КК України) та деякі ін. [16, с. 12].

Варто зауважити і на наявності певних недоліків, що містяться у вказаному переліку ознак злочинів у сфері економіки. Так, немає потреби з-поміж загальної кількості ознак виокремлювати спеціальний об'єкт та суб'єкт посягань, оскільки дослідники вказують ще на таку необхідну умову, як наявність складу злочину, передбаченого відповідною статтею КК України. Але є відомо, що суспільно небезпечне діяння визнається злочином тоді, коли воно містить чотири загальнообов'язкові елементи: суб'єкт, об'єкт, суб'єктивну сторону та об'єктивну сторону. Тобто третя ознака, вказана в переліку, поглинає першу та другу.

Отже, зважаючи на вищевикладене, а також дотримуючись основних логічних правил при формуванні змісту понять [1; 4; 14; 17], можна дати визначення досліджуваного терміна. Отже, злочини в сфері економіки – кримінально карані діяння, які посягають на економічну структуру продуктивних сил суспільства, систему економічних відносин та встановлений порядок управління ними (механізм господарювання).

Встановлення визначення терміна «злочини у сфері економіки» завершує процес вироблення цього поняття. Тепер необхідно здійснити класифікацію розглядуваної групи злочинів.

Для правильного здійснення процесу поділу злочинів у сфері економіки на класи необхідно, найперше, вказати на зміст поняття «класифікація» та її різновиди. Отже класифікація – це багатоступеневий, послідовний поділ обсягу поняття з метою систематизації, поглиблення і отримання нових знань стосовно членів поділу. Розрізняють два види класифікації:

- природну – здійснюється на підставі суттєвих ознак об'єктів, що досліджуються;

- штучну – здійснюється на підставі несуттєвих ознак об'єктів, що досліджуються [17, с. 62–63].

Спершу вкажемо на те розмежування (за пріоритетними напрямками), яке пропонується у вказівці щодо єдиного обліку злочинів у сфері економіки:

- злочини, пов'язані з незаконним використанням бюджетних коштів;

- злочини, вчинені у сфері приватизації;

- злочини у зовнішньоекономічній діяльності;

- злочини у паливно-енергетичному комплексі;

- злочини у агропромисловому комплексі;

- злочини у фінансово-кредитній сфері;

- злочини, вчинені у сфері соціальних витрат;

- злочини, вчинені в області високоінформаційних технологій.

Вважаємо запропоновану класифікацію достатньо змістовною, але водночас неповною. Це пов'язано з тим, що автори цього документа у визначенні поняття вказали на злочини, що посягають на відносини власності у сфері господарської та службової діяльності, але під час класифікації не виокремили їх в окремі групи. Так, наприклад, до якої запропонованої вище групи злочинів у сфері економіки відносити хабар, отриманий службовою особою в галузі освіти? Також залишається не зрозумілою належність ст. 306 КК України «Використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів», оскільки автори визнали її як злочин у сфері економіки.

Саме завдяки правильному вибору основного критерію поділу і вмінно послідовного дотримання його впродовж всієї класифікації значною мірою визначають його кінцевий успішний результат [14,

с. 181]. Кожен предмет, який належить більшості, повинен бути включений лише в один із запропонованих класів.

Перед тим, як запропонувати власний варіант класифікації злочинів у сфері економіки, доцільно вказати на відсутність ґрунтовних досліджень цього питання з боку вітчизняних учених-правників. Більшість із них, під час написання наукових робіт, звертали свою увагу на здійснення кримінологічної класифікації економічної злочинності або кримінально-правової класифікації економічних злочинів, тим самим оминаючи розширений перелік злочинів у сфері економіки. Фактично, єдиною кримінально-правовою класифікацією цього виду злочинних діянь є розмежування статей за ступенем тяжкості та об'єктом посягання, що наведені у вказівці щодо єдиного обліку злочинів у сфері економіки.

Однак зауважимо, що одна з перших у світі класифікацій була запропонована наприкінці 70-их років Інститутом ООН Азії і Далекого Сходу з попередження злочинності і поведження з правопорушниками, яка включала такі складі:

- монопольні злочини;
- шахрайство (підкуп, зловживання довірою, обман покупців);
- цифрові махінації;
- фіктивні організації;
- фальсифікації бухгалтерських документів;
- порушення ергономічних вимог і стандартів;
- навмисна неточність в описі товарів;
- нечесна конкуренція;
- фінансові порушення і ухилення від сплати податків;
- митні порушення;
- валютні махінації;
- біржові та банківські порушення;
- порушення, що завдають шкоду навколишньому середовищу;
- «відмивання» злочинно отриманих грошей і власності [2,

с. 125–126].

Цікавими з правової точки зору видаються спроби здійснити класифікацію російськими вченими, оскільки у Кримінальному кодексі Російської федерації чітко вказаний розділ «Злочини в сфері економіки». Так, згідно з Особливою частиною КК РФ, система злочинів у сфері економіки виглядає так:

- 1) у сфері підприємництва;
- 2) у сфері кредитних відносин;

3) у сфері відносин, що забезпечують свободу та добросовісність конкуренції;

4) у сфері фінансів, обігу дорогоцінних металів та каменів;

5) у сфері зовнішньоекономічної діяльності та митного контролю;

6) у сфері відносин, що забезпечують захист прав споживачів [18, с. 30].

Взявши за основу видовий об'єкт злочинного посягання, Б.В. Волженкін пропонує такі групи злочинів у сфері економіки:

1) злочини службових осіб, що порушують встановлені Конституцією і федеральними законами гарантії здійснення економічної, у тому числі підприємницької діяльності, права і свободи її учасників;

2) злочини, що порушують загальні принципи встановленого порядку здійснення підприємницької та іншої економічної діяльності;

3) злочини проти інтересів кредиторів;

4) злочини, пов'язані з проявом монополізму і недобросовісної конкуренції;

5) злочини, що порушують встановлений порядок обігу грошей і цінних паперів;

6) злочини проти встановленого порядку зовнішньоекономічної діяльності (митні злочини);

7) злочини проти встановленого порядку обігу валютних цінностей (валютні злочини);

8) злочини проти встановленого порядку сплати податків і страхових внесків у державні позабюджетні фонди (податкові злочини);

9) злочини проти прав та інтересів споживачів [19, с. 58].

Отже, на основі вищевикладеного, керуючись положеннями, які викладені у вказівці щодо єдиного обліку злочинів у сфері економіки, використовуючи досвід вітчизняних та зарубіжних учених, запропонуємо таку класифікацію злочинів у сфері економіки:

1) злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина;

2) злочини проти власності;

3) злочини у сфері господарської діяльності;

4) злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення;

5) злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку;

- 6) злочини у сфері службової діяльності;
- 7) злочини проти правосуддя;
- 8) злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини).

Наостанок необхідно підкреслити, що основою поділу запропонованої класифікація є видовий об'єкт посягання. Однак основна увага під час кримінально-правового поділу злочинів у сфері економіки на окремі групи була спрямована на виявлення злочинних діянь цього характеру серед запропонованої самим законодавцем у КК України загальної класифікації злочинів на Розділи. Відповідно, були виокремлені сфери, де має місце злочинний вплив розглядуваного явища. Тому у запропоновані класифікаційні групи входять не всі злочини, передбачені у відповідних розділах КК України, а окремі, які будуть вказані у наступних роботах.

Висновок. У результаті аналізу запропонованих визначень понять та класифікацій злочинів у сфері економіки можна зробити такі висновки:

1. Відсутність ґрунтовних досліджень щодо питань встановлення поняття та здійснення класифікації злочинів у сфері економіки з боку вітчизняних учених-правників ускладнює ефективне здійснення практичної діяльності щодо протидії розглядуваному явищу.

2. Встановлення обсягу та змісту поняття злочинів у сфері економіки є підсумком процесу пізнання досліджуваного явища. Однак, варто зауважити, що запропоновані визначення та класифікація не є незмінними та остаточно встановленими. Це пов'язано з безперервним розвитком та модернізацією, відповідно до вимог часу, економічних відносин і процесів організації та регулювання ними.

3. Запропонована класифікація злочинів у сфері економіки здійснена на підставі суттєвої ознаки досліджуваного явища – видового об'єкта посягання, тому не виникає сумнівів щодо природного характеру цієї класифікації.

---

1. Жеребкін В.Є. Логіка: підручник / В.Є. Жеребкін. – К.: Знання, 2008. – 255 с.

2. Антипов В.І. Тіньова економіка та економічна злочинність: світові тенденції, українські реалії та правові засоби контролю: (теоретико-методологічні узагальнення) / В.І. Антипов. – Вінниця: ДП ДКФ, 2006. – 1039 с.

3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – [3-тє вид., перероб. та доп.] – К.: Атіка, 2002. – 1056 с.

4. Жеребкин В.Е. Логический анализ понятий права / В.Е. Жеребкин. – К.: Вища школа, 1976. – 150 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slovyk.net/?swrd=%CF%F0%E0%E2%EE%EF%EE%F0%F3%F8%E5%ED%ED%FF>
6. Кудрицький А.В. Український Радянський Енциклопедичний Словник: в 3 т. / А.В. Кудрицький. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. – 751 с.
7. Юрій С.І. Економічна теорія: політична економія / С.І. Юрій. – К.: Кондор, 2009. – 604 с.
8. Ужва Л.А. Экономическая система Украины как интегрированный объект уголовно-правовой охраны / Л.А. Ужва // Економіко-правові аспекти розвитку транспортних систем ОНМУ. – Вип. II. – Одеса: Латстар, 2002. – С. 153–164.
9. Озерський І.В. Економічна злочинність (поняттєво-правовий та психологічний аналіз) / І.В. Озерський, І.О. Кашук // Економіка, фінанси, право: щомісячний інформаційно-аналітичний журнал. – 2004 – Вид. 11. – 39 с.
10. Шульженко Ф.П. Юридична відповідальність за правопорушення у сфері економіки: навчальний посібник / Ф.П. Шульженко, Є.В. Невмержицький. – К.: КНЕУ, 2003. – 171 с.
11. Бойко А.М. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки (теоретико-кримінологічне дослідження): монографія / А.М. Бойко. – Львів: видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 380 с.
12. Бойко А. Про поняття та основні ознаки економічної злочинності / А. Бойко // Вісник Національної прокуратури України. – 2008. – № 4 (12). – 127 с.
13. Климок Г.Н. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: підручник / Г.Н. Климок. – К.: Знання-Прес, 2002. – 615 с.
14. Свинцов В.И. Логика: учебник для вузов / В.И. Свинцов. – М.: Высшая школа, 1987. – 287 с.
15. Щодо єдиного порядку обліку злочинів у сфері економіки: Спільна вказівка Ген. прокуратури, МВС, ДПА та Служби безпеки України від 02.06.2004 року № 12-157 окв. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stat@uvddon.dones.ua>.
16. Коваленко В.В. Профілактика економічної злочинності в Україні: концептуальні засади, організаційно-правові основи, проблеми управління: монографія / В.В. Коваленко. – Харків: Видавництво Національного університету внутрішніх справ, 2004. – 420 с.
17. Хоменко І.В. Логіка для юристів: підручник / І.В. Хоменко – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 224 с.
18. Устинова Т.Д. Уголовная ответственность за лжепредпринимательство / Т.Д. Устинова. – М.: Издательство НОРМА, 2003. – 144 с.
19. Волженкин Б.В. Экономические преступления / Б.В. Волженкин. – СПб.: Юридический центр Пресс, 1999. – 312 с.

Стаття надійшла 28 жовтня 2010 р.